

Školitelský posudek

Jiří Verner: *Fenomén chmelových brigád v socialistickém Československu*. Diplomová práce, strojopis. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, Praha 2014, 137 s. včetně příloh.

Práce Jiřího Vernera se týká doposud prakticky nezpracovaného tématu našich novodobých dějin, totiž chmelových brigád školní a učňovské mládeže v období socialismu. Autor zkoumá fenomén studentských brigád z hlediska hospodářského, kulturního i sociálního. Podařila se mu tak ojedinělá sonda do našich nedávných hospodářských a sociálních dějin.

Práce je rozdělena do sedmi kapitol, z nichž první tvoří úvod a poslední (sedmou) závěr. V úvodu Verner nejprve stanovuje cíle své práce, vysvětluje její strukturu a hodnotí primární a sekundární prameny.

Druhá kapitola má charakter historického úvodu o pěstování chmele v Čechách a vývoji českého chmelařství. Verner zde na základě odborné literatury podává stručný přehled o vaření piva od starověku k dnešku a o pěstování chmele v Čechách i jinde.

Třetí kapitola tvoří exposé k vlastní práci, neboť se týká problému nedostatku pracovních sil v zemědělství po roce 1945. Protože chmel musí být sklizen rychle, aby se zabránilo jeho uschnutí nebo naopak shnití (s ohledem na počasí se sklízí koncem srpna a začátkem září), vyžaduje sklizeň vždy velký počet pracovních sil. V minulosti byla náročnost na pracovní sílu ještě mnohem větší, protože se chmel česal ručně. Na sklizeň chmele byli v minulosti najímáni sezónní zemědělství dělníci a především nezaměstnaní z měst. Po roce 1945 však v důsledku vysídlení německého obyvatelstva, obnovy průmyslu a pozemkové reformy, která dala půdu malozemědělcům a bezzemkům, nebyli zemědělství dělníci v dostatečném počtu k dispozici. Nedostatek pracovních sil se stát snažil řešit jednak náborem zemědělských dělníků v zahraničí (především v Bulharsku, Jugoslávii a Itálii), ale také zavedením pracovní povinnosti. Ta se původně týkala osob, které ztratily československé občanství, tedy v českých zemích především Němců (do doby, než byli nuceně vystěhováni), ale později byla s určitými výjimkami rozšířena na veškeré práceschopné obyvatelstvo určitého věku (dekret prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. a zák. č. 121/1946 Sb., resp. zákony č. 176/1946 Sb. a č. 87/1947 Sb.). Omezená pracovní povinnost v podobě možnosti odborů práce při národních výborech přikazovat osoby na stanovenou dobu do určitých zaměstnání trvala částečně až do přijetí zákoníku práce (zák. č. 65/1965 Sb.), který vstoupil v platnost 1. ledna 1966. Pracovní síly v zemědělství a především při česání chmele ale zajišťovali čím dál tím častěji už od konce čtyřicátých let brigádníci z řad studentů a učňů na základě dohod

Jednotných zemědělských družstev (JZD) a státních statků se školami, zpravidla za zprostředkování národních výborů.

Kolektivizace chmelnic postupovala poměrně rychle. I když se soukromé chmelnice místy udržely až hluboko do padesátých let, nešlo o převažující jev. Majitelé chmelnic se totiž na rozdíl od ostatních rolníků často vzdávali chmelnic už na počátku padesátých let dobrovolně, protože nesměli najímat námezdní pracovní síly a bez nich nemohli chmel sklízet. Chmelnice tak byly spojovány ve větší celky. JZD a státní statky už v padesátých letech musely obhospodařovat velké výměry chmelnic a tím opět stoupla potřeba pracovních sil. Bez studentských brigád proto od konce padesátých let nebyla sklizeň chmele vůbec myslitelná a chmelové brigády se staly trvalým jevem. Jejich omezení nastává až v sedmdesátých a osmdesátých letech v souvislosti s postupným přechodem z ručního na strojové česání. I když část chmele se ještě v sedmdesátých letech česala ručně, potřeba pracovních sil poklesla. Poptávka pak byla především po studentech vyšších ročníků, protože na česačkách mohly pracovat jen osoby starší 18 let.

Ve čtvrté kapitole si Verner podrobně všímá organizace chmelových brigád, včetně např. způsobu dopravy, otázkou dobrovolnosti brigád, ubytování, stravování a zdravotní péče brigádníků. Tyto otázky rozebírá na základě dobového tisku, především zvláštních chmelových novin, které v době česání chmele vycházely, a čísel „chmelové“ Mladé fronty či Mladého světa, archivních pramenů a výpovědi pamětníků. Hromadná doprava se konala zásadně objednanými zvláštními vlaky, a někdy trvala i na krátké vzdálenosti dlouho. Chmelové vlaky narušovaly pravidelný jízdní řád a byly proto v mezilehlých stanicích i na delší dobu odstavovány, dokud se neuvolnila trať. Ubytování bylo většinou provizorní a hygienické podmínky nevyhovující, strava naproti tomu celkem dobrá.

Otázce dobrovolnosti věnoval Verner poměrně hodně místa. Problém souvisí nikoliv jen s chmelem, ale s brigádami za socialismu vůbec. Brigády byly v poválečné době neobyčejně rozšířeny. V prvních letech po válce byly brigády skutečně dobrovolné, a odrážely určitý étos doby. Brigádníci se často vzdávali i části svého platu nebo dokonce pracovali vůbec bezplatně. Postupně se ale brigády stávaly „dobrovolně povinnými“, tj. na brigádníky byl vyvíjen přímý i nepřímý nátlak, aby se „dobrovolně“ přihlásili. Finanční efekt pro brigádníky přitom zpravidla nebyl nijak zajímavý. Na brigády bylo posíláno městské obyvatelstvo, často šlo nejen o studenty, ale o úředníky a úřednice nezvyklé na fyzickou práci. Navíc tito brigádníci nebyli ničím vyučeni a mohli proto zpravidla vykonávat jen nekvalifikované práce, anebo museli být narychlo zaučováni, přičemž ale pak postrádali jakoukoliv praxi. Ovšem, ruční trhání chmele bylo možné se naučit rychle a mohl je provádět

prakticky každý. Odmítnutí účasti na chmelové brigádě bylo v dobovém kontextu vnímáno jako neochota přispět k budování socialismu a záporný vztah k tzv. lidově-demokratickému (socialistickému) zřízení, což mohlo (ale nemuselo) mít pro studenta osobní dopad v podobě špatného kádrového posudku, nebo v krajním případě (především v padesátých letech) i vyloučení ze studia. Většina studentů a učňů se proto brigád zúčastňovala. Řada studentů se ovšem snažila brigádám vyhnout a uváděla zdravotní důvody. Ve skutečnosti se nikdy nedostavil plný počet brigádníků, který byl očekáván. Po právní stránce byla otázka účasti na zemědělských brigádách regulována upravena teprve po vydání nového zákoníku práce. Stalo se tak společnou směrnicí ministerstva školství (MŠ) a ministerstva zemědělství, lesního a vodního hospodářství (MZLH) z roku 1966. Tyto směrnice jasně stanovovaly, že povinné jsou jen zemědělské práce vykonávané v době školního roku, nikoliv v době prázdnin. Protože česání chmele začínalo v srpnu, tedy v době školních prázdnin, byly chmelové brigády zahrnuty mezi brigády dobrovolné, a to bez ohledu na skutečnost, že se sklizeň zpravidla protáhla až do září a musel být kvůli ní často pro studenty posunut počátek školního roku. Přes toto opatření řada studentů a učňů nadále považovala chmelové brigády ze setrvačnosti za více-méně povinné a zúčastňovala se jich. Ekonomický přínos brigád byl obecně sporný. Verner dospěl k názoru, že v mnoha případech ani u chmelových brigád studentů tomu nebylo jinak. Pro pěstitele chmele bylo sice najímání velkého množství studentů na základě dohod se školami a učňovskými středisky nepochybně výhodné, ostatně jiný zdroj většího počtu pracovních sil ani nebyl k dispozici, avšak po započítání nákladů na dopravu brigádníků, energii v ubytovacích zařízeních, náklady na zdravotní péči apod. je otázka, zda byli brigádníci efektivní pracovní silou. Samotná JZD i státní statky si to ostatně uvědomovaly a viděly řešení v postupné mechanizaci a přechodu na strojní česání.

Na druhé straně ačkoliv brigády byly „dobrovolně povinné“, řada mladých lidí je nevnímala jako nutné zlo, ale jako možnost poprvé v životě se dostat z domova, užít si určité volnosti (byť na chmelových brigádách byl pedagogický dozor) a vydělat si nějaké peníze. Finanční efekt většinou nebyl rozhodující, protože česání chmele bylo poměrně špatně placeno. V obcích, kde studenti česali chmel, byly ale prováděny různé kulturní akce, vytvořila se zde uvolněná atmosféra, posílená i celkovým uvolněním v Československu ve druhé polovině šedesátých let. Autor si proto v páté kapitole všímá nejen vlastní práce na chmelnicí, ale také způsobu trávení volného času po práci.

Šestá kapitola práce se týká sklizně chmele v roce 1968, tedy v době sovětské okupace. Verner zde částečně navázal na svou bakalářskou práci o roku 1968 na Rakovnicku. Sklizeň chmele začala právě ve dnech sovětské okupace, což vyvolalo velké obtíže, protože rodiče se

přirozeně báli nechat své děti na chmelových brigádách a požadovali jejich odjezd domů. Nicméně chmel se podařilo i tak z větší části sklidit, neboť se nakonec počátkem září dostavil dostatečný počet brigádníků, kteří česání chmele brali jako vlasteneckou povinnost v době mimořádné situace. Autor se také zmiňuje o tom, že na některých místech nabízeli svou pomoc přímo sovětské okupační jednotky, ale předsedové JZD a ředitelé státních statků takovou pomoc z politických důvodů odmítli.

V Závěru autor shrnuje své poznatky. Brigádníci se museli vedle náročné práce vyrovnávat i s mnohdy nepříznivými ubytovacími podmínkami, na druhé straně v šedesátých letech se péče o česáče zlepšovala a stoupala i možnost kulturního a sportovního vyžití. Chmelové brigády lze chápat jako jev pro období socialismu v Československu charakteristický.

Práce je napsána na základě původních archivních materiálů. Znalost odborné literatury je na velmi dobré úrovni. Věcné chyby jsem v práci nezjistil. Mám jen určité pochybnosti ohledně údaje na s. 24 o tom, že pivo bylo po třicetileté válce nahrazováno novými pitivy – kávou, kořalkou nebo čajem. Autor se odvolává na diplomovou práci B. Lůžka (v textu je na s. 24 nesprávně uveden jako Lešek), *Chmelařství na Žatecku včera a dnes*, Praha 1948, s. 26, kterou jsem kdysi rovněž četl. Dnes ale víme, že káva se rozšířila v českých zemích teprve koncem 17. a především v 18. století, přičemž je otázka, do jaké míry byla známa v poddanských vrstvách (uvážíme-li, že se musela dovážet, musela být poměrně drahá). Upozorňuji ještě, že seznam použité literatury na s. 134-136 není úplný, neboť v něm nejsou uvedeny všechny práce, které Verner uvádí ve 2. kapitole.

Tyto připomínky nemění nic na celkovém charakteru práce, která je zpracována velmi pečlivě.

Závěr:

Práce splňuje nároky kladené na diplomovou práci. **Doporučuji** ji proto k obhajobě a navrhuji hodnocení stupněm „výborně“.

V Praze, 2. května 2014

